

„A mit ránk mér a sors, el kell viselni...” Szendrey Júlia és Petőfi Zoltán levelezése¹

YERMEKEIM NAGYOT ÖRÜLTEK NEKI, *hogy Petőfiné néni-
nek kisfiút hozott a karácsonyi Jézuska — már mi csak így pá-
pistásan mondjuk — de azt nagyon restellik, hogy nem írtad
meg, hogyan híjják a kis óriást, Bendegúz-e vagy Árpád? mert
azt hisszük, hogy Fricinek v. Ferdinándnak csak nem keresztel-
tetted? Dezső pedig nagy diadalmasan kifakadt: „no majd meglátom, micsoda
républika lesz a Petőfi bácsi fiából, ha már engem mindig szekíroz Ferdinánd-
jával!” De azért ma ebédre megisszuk áldomását, jó szegszárdi aszúból, melyet
az ünnepekre kaptam hazulról, s melyet már csak azért is el akarunk fogyaszt-
tani, hogy belőle Windischgrätznek egy csepp se jusson...” — írta Garay János
1848. december 25-én írta Pestről Petőfi Sándornak.²*

A fiút — aki tíz nappal korábban született meg Debrecenben — Zoltánnak keresztelték. Szendrey Júlia a huszadik születésnapja előtt két héttel hozta világra gyermekét. Az újszülöttnak szánt keresztnév kiválasztása azért is figyelmet érdemel, mert a kulturális orientáció változását jelzi: míg a XIX. század elején a klasszikus műveltségre utaló görög és latin kultúrkörből, addig néhány évtizeddel később már egyre inkább a nemzeti, magyar mitológiából merített ötletet az ország szellemi elitje. Az Árpád-kori nevek felújításának divatja a reformkortól egyre meghatározóbb volt a névadások során, különösen városi, értelmiségi körökben. Petőfi Sándor jelentőségteljes gesztusnak tartotta a Zoltán név választását, amelyet az Árpádhoz hasonlóan a század első felében frissítettek fel. *Zoltán fiam életrajza hét hónapos koráig* című írásában reflektált a névadásra, s ennek kapcsán elárulhatta azt is, hogy fia megkeresztelését csak a

¹ A tanulmány a Kulturális és Innovációs Minisztérium ÚNKP-22-4 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

² PETŐFI 2022.

vallási normákhoz ragaszkodó apósa és anyósa akaratának tulajdonítja: „*Reám és feleségemre nézve maradt volna, mint született, becsületes pogány embernek; de ipam és napam kedvéért, kik igen buzgó keresztények, meg kellett kereszteltetnem. Gondoltam hát, hogy legalább a neve legyen pogány, s lett belőle Zoltán.*”³

A Petőfi-házaspár tehát kifejezetten normaszegő, lázadó jelleggel választhatta a Zoltán nevet, amely a hagyomány szerint Árpád fejedelem egyik fiának neve is volt. A Zoltán azon személynevek közé tartozik, amelyek felújított formája téves alakból származik: a XIX. században hibásan ejtett méltóságnévből keletkezett.⁴ (Árpád-kori kiejtése *szoltán* volt, mivel a *z* betűt *sz* hangként ejtették.) A név jelentése (uralkodó, fejedelem) összefüggésben áll a később kialakult *szultán* kifejezéssel. Petőfi Zoltán kéziratain olykor *Zsoltként* is szerepeltette a nevét, amely a nyelvészeti kutatások szerint szintén régi magyar személynév volt, és csak nyelvjárási különbség választotta el a Zoltán névtől.⁵

Petőfi Zoltán nevelése édesapja halálát követően nem kizárólag a Szendrey Júlia és Horvát Árpád házasságából létrejött mozaikcsalád, vagyis az anya és a mostohaapa mellett zajlott, hanem fontos szerep jutott benne olyan embereknek, akik egykor közel álltak Petőfihez. Ez összefüggésben áll azzal, hogy Szendrey Júlia kiemelten fontosnak tartotta Zoltán nevelése során, hogy tudatában legyen apai örökségének. 1850 áprilisában, amikor kétségbeesett helyzetben fiatal anyaként az öngyilkosságot fontolgatta, az akkor 16 hónapos Zoltánnak címezve megírt egy búcsúlevelet, amelyet 10 éves korában kellett volna megkapnia. Ebben olvashatóak a következő sorok: „[...] *midőn elolvasod e szavakat, már akkor sem apád, sem anyád. Egyetlen örökségedül nem bírsz tőlük egyebet, csak nevedet: de azt ne feledd el soha, hogy e név: Petőfi! Apád nagygya, fényessé tévé; te legalább őrizd meg minden szennytől, minden folttól.*”

A 48-as apák nemzedékét követő fiúk nemzedékének nem volt lehetősége olyan nagyszabású és nagyhatású cselekedetek végrehajtására, mint a szüleik generációjának, vagyis nem volt módjuk „méltónak” lenni ahhoz a szerepmintához, amelyet példaképként állítottak eléjük. 1848/1849 öröksége tehát nemcsak felemelő, hanem terhes örökséget is jelenhetett számukra. Petőfi Zoltán élettörténetében ez különösen feltűnően megnyilvánult, hiszen mind szűkebb,

³ Uo.

⁴ FERCSIK–RAÁTZ 2009. 21.

⁵ Uo.

mind tágabb környezete folyamatosan az apa emlékéhez „méltó” élet magasztos, konkretizálhatatlan és teljesíthetetlen elvárását állította elé.

A Petőfi-kultusz hatására több családtag imázsát is egyetlen szerepbe merítve őrizte meg a kulturális emlékezet: Szendrey Ignáchoz a zord atya, Szendrey Júliához a hűtlen özvegy, Petőfi Zoltánhoz a tékozló fiú toposza kötődik. Mindeközben írásaik többsége feltáratlan maradt.

A szerteágazó családi levelezés egyes részeit Déri Gyula és Irányi István használta forrásként Petőfi Zoltán és Petőfi István életrajzának megírása során.⁶ Déri Gyula 1909-ben, a Petőfi-könyvtár sorozatának tizenötödik kötete-ként jelentette meg Petőfi Zoltán életútját feldolgozó monográfiáját, amelynek mellékletében verseiből is közölt válogatást. Irányi István elsősorban a családtagok Békés megyei kötődéseit, főként Petőfi Sándor és Szendrey Júlia mezőberényi, Petőfi Zoltán szarvasi és Petőfi István csákópusztai tartózkodásainak történetét kutatta.⁷ A családtagok írásaiból 1984-ben válogatást közölt Pethő György, aki az abban az évben bemutatott, Elek Judit által rendezett *Mária-nap* című film forgatókönyvírója volt.⁸ Szilágyi Márton Petőfi Zoltán életének társadalomtörténeti tanulságait átgondolva elemezte a korábban téves következtetésekre módot adó, a fiú neveltetésével kapcsolatos információkat.⁹ Petőfi Zoltán féltestvéreivel folytatott levelezését — amely fontos kontrollforrást jelent az anya-fiú közötti levelezés értelmezéséhez — más családi dokumentumok kíséretében én rendeztem sajtó alá.¹⁰

Szendrey Júlia és Petőfi Zoltán levelezésének jelentős része azonban mindmáig kiadatlan. A forráscsoport jelentőségét nem önmagában az adja, hogy egy különleges mozaikcsalád két kiemelten fontos tagjának tollából származik, hanem az is, hogy kiváló lehetőséget ad az 1860-as évek városi és vidéki közegeinek összehasonlítására, az anya-fiú szerep vizsgálatára, valamint a család-történet és a kultusztörténet metszéspontjában elhelyezkedő kérdések elemzésére is. Jelen tanulmányom célja egyrészt az anya és a fiú levélírói gyakorlatának vizsgálata, másrészt annak elemzése, hogy miként jelennek meg a korabeli Pest-Buda városi terei írásaikban.

⁶ DÉRI 1909., IRÁNYI 1964., 1980.

⁷ IRÁNYI 1964., 1980.

⁸ A források a film irodalmi forgatókönyve mellett olvashatóak: PETHŐ 1984.

⁹ SZILÁGYI 2007.

¹⁰ GYIMESI 2019.

A MAGÁNLEVELEZÉS GYAKORLATA

Fónagy Zoltán szerint a levelezés a XIX. század folyamán vált a társadalmi, gazdasági és kulturális elit exkluzív kommunikációs eszközéből egyre szélesebb körben elterjedt, hétköznapi gyakorlattá.¹¹ A levelezést a polgárosodás tünete-ként értékelő értelmezések úgy tartják, hogy ez a kulturális gyakorlat elsősor-ban a városi középosztályra volt jellemző a XIX. században.¹² Népszerűvé vá-lását számos társadalomtörténeti folyamat befolyásolta, de ezek közül is ki-emelendő az urbanizáció szerepe és a térbeli mobilitás fokozódása.¹³ Az egyén kapcsolati hálóját már nem a szomszédság határozta meg, a családtagok, roko-nok, barátok egyre gyakrabban kerültek ideiglenesen vagy tartósan távol egy-mástól.¹⁴ Emiatt egyre szélesebb körben egyre nagyobb igény alakult ki a kap-csolattartást a fizikai távolság idején is biztosító levelezés gyakorlatára.

A modern postai szolgáltatás feltételeinek létrejöttéhez modern közlekedési eszközökre is szükség volt, például a levelek szállításában indulásuk kezdete óta résztvevő dunai gőzhajójáratokra és a lovas postakocsikat felváltó vasútra is.¹⁵ A technikai feltételek mellett ugyanakkor érdemes szem előtt tartani a le-velezés elterjedésének kulturális feltételeit is. A modernizációt kísérő foglalko-zási átrétegződés, az erőteljes individualizáció, a magasabb fokú iskolázottság, az alfabetizáció terjedése szintén kulcsfontosságú szerepet töltött be abban, hogy a levelezés egyre szélesebb körben ismert gyakorlattá vált.¹⁶ A levelezési tanácsadók és levélminta-gyűjtemények (népszerűségük fokát is jelző) kiadás-története alapján 1830 körül válhatott „normaszerűen a szélesedő középrétegek műveltségének részévé a levélírás formai és stílári szabályainak ismerete.”¹⁷ A levelezés gyakorlatát XVII–XVIII. századi kontextusban elemző Anne Gold-gar szerint ennek a szövegtípusnak a korabeli használata (és a *respublica* lit-teraria típusú irodalmi kommunikációban játszott jelentős szerepe) a rendies viszonyok felszámolását, a demokratizálódás és a meritokrácia korai érvénye-sülését, az értelmiségi réteg kiemelkedését és lassú emancipációját is jelezte.¹⁸

¹¹ FÓNAGY 2013.

¹² GYÁNI 2015.

¹³ FÓNAGY 2013. 621.

¹⁴ GYÁNI 2015. 187.

¹⁵ FÓNAGY 2013. 623.

¹⁶ GYÁNI 2015. 187.

¹⁷ FÓNAGY 2013. 628.

¹⁸ GOLDGAR 1995.

Ahogyan az írás és az olvasás mindennapi, rutinszerű tevékenységgé vált a polgárság körében, úgy nyert a középosztálybeli családok életében egyre fontosabb szerepet az állandó levélforgalom.¹⁹ Az önkifejezés lehetőségét biztosító levélírás identitásképző ereje összefonódott a levélregények divatjával, és a polgári intimszféra kitüntetett kommunikációs közegévé vált.²⁰ A polgári intimitás kötelező titkosságához kötődött a „levéltitok” fogalma is, amely kiemelte, hogy a levél tartalma csak a levélíróra és a címzettre tartozik.²¹ Ennek jelentőségét főként a szerelmeslevelekhez kötik a kutatók, de fontos szerepe lehetett más bizalmas kapcsolatokban, például a testvérkapcsolatokban is. Szendrey Júlia és húga, Mária gondosan ügyelt arra, hogy levelezésüket ne olvassa el más, és többször biztosították egymást arról, hogy írásaikat férjeiknek sem mutatják meg. *„Pali [Gyulai Pál] soha sem fog meggaragudni ha nem mutatom is leveled, ezt egész komolyan megfogadta nekem, arra ugyan nagyon kíváncsi, hogy én mit írok neked, de hiába, én csak avval felelek, hogy a férfi jellemében igen csunya a kíváncsiság.”* — írta Szendrey Mária Kolozsvárról 1859-ben. Korábban arra is volt példa, hogy nem levelének tartalma, hanem írásképe miatt kérte nővérét, hogy levelét ne mutassa meg senkinek (*„szégyenleném magamat csunya írásomért, pedig láthatod hogy tollam se akar velem együtt szépen írni.”*), több utalásából kiderül, hogy sógorának, Horvát Árpádnak megjegyzéseitől különösen tartott. Ezzel ellentétben az édesanyjával és féltestvéreivel párhuzamosan levelező Petőfi Zoltán egyes retorikai fordulataiból tudható, hogy kifejezetten az egész családnak, nem egyetlen személynek szánta írásait. A levelezésre vonatkozó reflexiók tehát a családi kapcsolatokra vonatkozóan is árulkodóak, hiszen sokatmondó, hogy a családtagok mikor tekintik a levélírást és olvasást privát, és mikor közös, családi tevékenységnek.

A LEVÉLÍRÁS MINT GYERMEKI KÖTELESSÉG

„A levelet kérlek, édes anyám cimezd nekem, de nagyon kérlek, mert nagyon örülnék ha látnám hogy nekem jön egy levél...” — írta az alig tizenhárom éves Petőfi Zoltán 1861. július másodikán Kolozsváron tartózkodó édesanyjának, miközben Szendrey Júlia az erdélyi városban élő húgát, Szendrey Máriát és

¹⁹ GYÁNI 2015. 185.

²⁰ Uo. 190.

²¹ Uo. 191.

családját látogatta meg.²² Másfél hónappal később Zoltán utazott el Pestről Csákópusztára nagybátyjához, Petőfi Istvánhoz, majd Mágocsra nagyapjához, Szendrey Ignáchoz. Ezen hosszabb távollétek alkalmával történtek az első fennmaradt levélváltások anya és fiú között, amelyeket a későbbi években, Petőfi Zoltán tartós vidéki tartózkodásainak idején számos további is követett.

James Daybell felhívta a figyelmet arra, hogy a levelezések vizsgálata interdiszciplináris megközelítést kíván: a társadalmi, kulturális, paleográfiai, gender szempontú és irodalomkritikai kutatási irányoknak össze kell kapcsolódnia, ezzel összhangban pedig érdemes annak is tudatában lenni, hogy nem semleges, teljes mértékben fikciómentes történeti forrásokkal, hanem korspecifikus, sajátos levélírói gyakorlatokkal áll szemben a kutató.²³

A családi levelezések érzelmes nyelvezete a XIX. században igen elterjedt volt, olyannyira, hogy ennek normáit levélsablonokat közlő kiadványok is magukba foglalták. Az első magyar nyelvű levelezési tanácsadó 1789-ben jelent meg Kassán, amelyet másfél évtizeddel később követett az 1805-ben, Pesten megjelent és később is sokszor újrakiadott *Magyar és német levelező könyv*.²⁴ Az úgynevezett „levelezőkönyvek” (például a sok kiadást megért *Hölgyek titkára* vagy a *Pesti magyar-német házi titoknok*) a levelezés gyakorlatát kívánták megkönnyíteni, ezért a legkülönbözőbb élethelyzeteket, a levélírás alkalmait átláthatóan kategorizálva közölték a társadalmi normáknak megfelelő sablonszövegeket.²⁵

A szülőknek írt gyermeki levelek retorikáját különösen erőteljesen határozzák meg a levélírás konvenciói. Ez észlelhető Petőfi Zoltán Szendrey Júliának írt leveleinek szövegében is, aki érezhetően meg akart felelni édesanyja elvárásainak. Ezek egyike a gyermeki kötelességek közé sorolt levélírás minél gyakoribb teljesítése volt. A fiú levélkezdő mondatai gyakran utaltak erre: „*Kötelességem, kedves anyám, téged minél többször üdvözölni; s igen jól esik szívemnek, veled legalább a távolban közvetve szót váltani; csak az egy a baj, hogy elég sajnálatomra, sok ujjal nem igen lephetlek meg.*”²⁶; „*Tudván, hogy akarataid egyike, hogy téged minél többet értesitselek állapotomról, tollat ragadok s*

²² OSZK Kt. VII/132.

²³ DAYBELL 2006: 9–10.

²⁴ FÖNAGY 2013: 627.

²⁵ TIPRAY 1861., VAJDA 1861.

²⁶ OSZK Kt. VII/132.

*vele a lefolyt napokat igyekszem lerajzolni.*²⁷ ; „Itt lévén nem sokára névnapod, fiúi szoros kötelességemnek tartom, testvéreim üdvkívánataihoz, bár csak levélben is, járulni.”²⁸

Petőfi Zoltán édesanyjának küldött első leveleit minden bizonnyal ellenőrizte nagybátyja, Petőfi István, aki 1858-tól kezdve hivatalosan is a gyámja volt. Szendrey Júlia az apa szellemi örökségét szem előtt tartva nevelte és neveltette Zoltánt. Ennek keretében értelmezhető, hogy a kisfiú gyámjának nem a mostohaapát, Horvát Árpádot, hanem első férje testvérét, Petőfi Istvánt választotta. A gyám hivatalos kinevezésére azért volt szükség, mert 1858-ban a Magyar Tudományos Akadémia Petőfi összes költeményeinek ítélte 1000 forintos nagydíját, és ezt az összeget az árvaszék kezelésébe adták.²⁹ Az 1860-as évek elejétől kezdve Zoltán egyre többet tartózkodott nála Csákópusztán. Az egyik ilyen alkalommal ő maga helyesbítette a fiú édesanyjának írt élménybeszámolóját ugyanazon a levélpapíron: „Hogy fiad mit mivelt két napi ittléte alatt megírta; perse kissé nagyitva. A’ lovaglást, mely nem tartott talán 10 percig sem — ő e szóval „mindég” fejezte ki. Figyelmeztettem őt e fültetésére. Tudom, hogy te mellére gondolsz a lovaglásnál; ne félj — van reá gondom; ’s mértéken túl semmit sem engedek nekie tenni. Aggodalmadat egészen osztom, ’s most tudom csak mily felelősséget vállaltam magamra. [...] Szóval édes Juliskám! szűnj meg oly nagy mértékben aggodni; mikint te — én is szememfényekint őrzöm őt.”³⁰

Szendrey Júlia nemcsak magát a levélírás gesztusát tartotta fontosnak, hanem a levélíró fiú írásképe és fogalmazásának gondosságát is a gyermeki tisztelet kifejeződéseként vagy épp annak hiányaként tüntette fel. 1862. augusztus 15-én komolyan megfeddte őt azért, mert ezen a téren hiányosságokat vélt felfedezni legutóbbi levelében:

„Hanem azt az egyet meg kell mondanom, édes fiam, hogy a mennyire örültem leveled tartalmának, annyira elégedetlen voltam annak rendetlen és hibás fogalmazásával. Bizony senki sem hinné róluk, hogy már 13 évesnél több vagy s a felső gimnáziumba készülsz lépni, annyi helyesírási és stilistikai hiba a hány szó van bennök! S’ ez annyival inkább megrovandó nálad, mert nem tudatlanságból ered, hanem csupa szelességből és hanyavetiségből. Tudod te azt

²⁷ OSZK Kt. VII/132.

²⁸ OSZK Kt. VII/132.

²⁹ SZILÁGYI 2007.

³⁰ OSZK Kt. VII/132.

*mind, a mi hibát ott elkövettél, de azt gondolod: jól van ez így is! Már pedig ez nem csak tiszteletlenség anyád iránt, ki annyi figyelmet bizonyára érdemel tőled, hogy tőled kitelhetőleg igyekezzél azon pár sort helyesen és hibátlanul írni, mit hozzá intézesz; azonfelül pedig még magadnak is ártasz, mert szokol, minden dolgodat csak úgy meggondolatlanul elhányni-vetni mi pedig ugyan semmire sem fog vezetni az életben, s örökké csak károdra lesz.*³¹

Mindeközben azt is több alkalommal érzékeltette, hogy a levélírás kötelessége csak a gyermeket terheli, az elfoglalt anya részéről nem vehető evidenciának a válaszadás. Ugyanebben a levélben írta a következő sorokat: „Írj, fiam, ismét, minél előbb, s minél kimerítőbben jelenleg folytatott életmódról, hanem tőlem ne igen várj ám minden leve[le]dre választ; mert nekem a levélírásra sem kedvem, sem időm; részint Marikánál vagyok, ki még folyvást gyengélkedik, részint pedig itthon bajlódom házi dolgaimmel, és a cselédekkel...”³²

Szendrey Júlia harmincnégy éves volt ekkor, Pesten három gyermek gondját viselte: a legnagyobb, Attila tizenegy, a középső, Árpád hét, a legkisebb, Ilona pedig három esztendő volt. Leveleiben gyakran utalt rájuk is, többször jelezte Zoltánnak, hogy ők is készülnek neki írni: „Igen sokat emlegetnek, s egyre készülnek neked írni, de tudod, mennyi bajjal jár az mindig, s azért napról napra elmaradt eddig, de most már legközelebb megfeszített erővel fognak hozzá látni, s tán csak lesz belőle valami.”³³ Zoltán leveleinek pedig még inkább állandóan visszatérő eleme a féltestvérei iránti érdeklődés és különösen Ilona hiányának kifejezése: „Mit csinálnak a fiúk, mulatnak-e úgy mint én? egészségesek-e? Mit csinál az én angyali Ilonkám kit úgy szeretnék látni? nem felejtette még egészen el Zoltánt? — Én sokat gondolok rá. Ha egy piros almát vagy szép sárga körtét látok, hogy szeretném ha itt volna, legalább neki adhatnám, de így kénytelen vagyok magam megenni, az igaz hogy nem nagy áldozatomba kerül.”³⁴

Susan Broomhall és Jacqueline Van Gent a levelezések érzelmes nyelvezetét elemezve megállapította, hogy magának a levélírás aktusának is alapvető szerepe volt a családtagok közötti érzelmi kötődés fenntartásában. A levelek gyakran az ajándékokhoz hasonló funkciót töltöttek be mind a társadalmi

³¹ OSZK Kt. VII/234.

³² OSZK Kt. VII/234.

³³ OSZK Kt. VII/234.

³⁴ PIM Kt. V. 638/2.

kötelezettségek, mind az érzelmi közelség kontextusában.³⁵ Petőfi Zoltán esetében ez hatványozottan így volt. 1866 decemberében, közelgő születésnapja előtt egy héttel írta haza: „Igen kedves születés napi ajándék lenne ha a fiúk levelet küldenének.”³⁶ Ha édesanyjától kapott levelet, akkor még felfokozottabban fejezte ki emiatt érzett örömét: „Midőn tőled jó anyám egy levelet kapok, mint egy új életre ébredek, szavaiddal, melynek minden betűjéből anyai szereteted tűnik ki, igyekezet, s kedvet öntesz belém, igen, mert látom, hogy nem vontad meg rólam reményedet.”³⁷ Egy hasonló alkalommal utalt édesanyja irodalmi munkásságára is, amikor Szendrey Júlia egyik frissen megjelent publikációja és éppen megérkező anyai levele egyszerre okozott örömet neki: „Egy nap, midőn a „vasárnapi ujság” egyik száma kezembe akadt, melyben legutóbb megjelent kis meséd megjelent, mohó örömmel fogtam annak olvasásához, úgy tetszett mintha olvasás közben hosszas távolét után a viszontlátás perceit élveztem volna. Ha már ez örömmel hatott reám, annál féktelenebb volt örömem, midőn kedves leveledet megkaptam, s azon kedves kézvonásaidat ismertem fel.”³⁸

PETŐFI ZOLTÁN HÁNYATTATÁSÁNAK NARRATÍVÁI A LEVELEKBEN

Szendrey Júlia a korban teljes mértékben szokatlan módon Júliaként írta alá a fiának küldött leveleit. A keresztnév előtt rendszerint szerepelt az „édes anyád” vagy a „szerető anyád” kifejezés is, de ezzel együtt is atipikusnak számított ez a megoldás. Petőfi Zoltán leveleinek narratívája folyamatosan az engedelmeskedő, édesanyját tisztelő, botlásai után jó útra térő gyermek képét igyekezett megrajzolni. Ennek hátterében az iskolai kudarcaival párhuzamosan egyre fokozódó családi konfliktusok elsimításának vágya állhatott:

„Éltemnek hátra levő részét adnám oda, ha multamat eltörölhetném örökre, de a multat nincs hatalmamba megváltoztatni, de van jelenem hogy jövőmet a multnál szebbé tegyem. — Szivem elfogul, könnyek jönnek szemembe, ha multam jut eszembe, mint írigylem édes testvéreim sorsát, kik most kezeid csokolhatják, szavaid hallják, s láthatnak téged édes Anyám, elgondolom hogy én is örvendezhetnék testvéreimmel együtt látásodnak, ha... ha másképp viseltem

³⁵ BROOMHALL – Van GENT 2009: 147.

³⁶ OSZK Kt. VII/132.

³⁷ OSZK Kt. VII/132.

³⁸ OSZK Kt. VII/132.

volna magamat; de most nincs főbb vágyam forróbb ohajom, annál mint hogy neked valaha én is szerezzek egy boldog órát.” — írta Szendrey Júliának 1864. november 28-án Csákópusztáról.³⁹

Az eltörölni vágyott múlt a fiú rendkívül hányattatott iskolai előélete volt. Tízévesen lett a „pesti nagy-gymnázium”, azaz a piarista gimnázium tanulója, amelynek első osztályát az 1858/1859-es tanévben végezte el. Ekkor költözött el először Hársfa utcai otthonukból Garay János családjához, akiknek az iskolájával, a piaristák rendházával szemben, a későbbi Harisbazar helyén volt házuk. A költő lányának, Garay Gizellának visszaemlékezése szerint az átköltözésnek praktikus okai voltak: a Hársfa utcai házból nehéz és veszélyes lett volna az egyébként sem erős szervezetű Zoltánnak naponta kétszer megtenni a forgalmas utat a piarista iskoláig, különösen télvíz idején, ezért nem otthonról, hanem a piaristák közvetlen közelében élő Garayéktól járt oda.⁴⁰ Szendrey Júlia *Zoltán fiamnak* című versében is megörökítette az első elválás pillanatát.⁴¹

A piaristák gimnáziumát sokáig „a magyarság váaraként” tartották számon a jelentős részben németajkú városban.⁴² Ide járt többek között Vörösmarty Mihály, Katona József, Batsányi János, Verseggy Ferenc, Madách Imre, Péterfy Jenő, Eötvös Loránd és Klauzál Gábor is.⁴³ Petőfi Zoltán gimnáziumi tanulmányait végigkísérte egy sajátos kettősség: magántanulóként sikeres diák volt, de a nyilvános oktatás során — amikor tanuló társai és tanárai is tudatában voltak származásának — rendszerint hanyagnak bizonyult.⁴⁴ A negyedik osztályban Zoltán még „kitüntetéssel első rendű” bizonyítványt szerzett,⁴⁵ az ötödik és a hatodik osztályt azonban már nem magántanulóként végezte, és ez a teljesítményén is nyomot hagyott: több tárgyból csak „elégséges” minősítést kapott, sőt a hatodik, 1863/64-es tanév végén görög nyelvből elégtelent.⁴⁶ A görög nyelv tanára az osztályban éppen az igazgató, a klasszika-filológus Szepesi Imre volt, akit Horvát Árpád személyesen is ismert. A tizenhat éves fiú ezután tűzte ki célul azt, hogy gazdatiszt lesz, és 1864 augusztusában került véglegesen Csákóra Petőfi István mellé, ahol azelőtt is hosszabb időszakokat töltött.⁴⁷

³⁹ OSZK Kt. VII/132.

⁴⁰ SZILÁGYI 2007. 125–126.

⁴¹ SZENDREY 2018. 59–60.

⁴² TOMSICS 2015. 32.

⁴³ TOMSICS 2015. 264.

⁴⁴ KERÉNYI 2008. 469.

⁴⁵ PIM Kt. V. 4559/160/4.

⁴⁶ PIM Kt. V. 4559/160/5, 6.

⁴⁷ DÉRI 1909. 59.

Az 1860-as években Szendrey Júlia és Petőfi István rendszeres, az idő múlásával egyre kétségbeesettebb és kiábrándultabb hangvételű levelezést folytatott Zoltánról, akinek életvitele és számos iskolai kudarca egyre több aggodalomra adott okot. Petőfi István 1863 decemberében indulatos és igen súlyos szavakat írt a fiúról sógornőjének: *„Isten tudja, én is tudom, s akik körülötted vannak is tudják, hogy te édes anyai kötelességedet elvetemedett fiad irányában megtetted, csak jóra, szépre és nemesre tanítottad, őrizted, mint szemed fényét, de ha isten átka van e rossz gyerek felett, ki tehet róla? [...] én e napságtól fogva megszűntem neki nagybátyja lenni, s ha Pestre megyek, előmbe se jöjjön. [...] Hogyan bánjál véle, s mittevő légy? én tanácsot sem tudok adni; nekem az eszem is megállt...”*⁴⁸

Noha Petőfi István levele a végleges lemondás szándékát sugallja, Szendrey Júlia kérésére még hosszú éveken keresztül részt vett Petőfi Zoltán nevelésében gyámként és nagybácsiként is. Figyelemre méltó Szendrey Júlia egyik 1864 áprilisában írt levelének érvelése, amelyben Petőfi Sándor emlékére hivatkozva igyekezett meggyőzni sógorát arról, hogy Zoltán egy évig nála praktizálhasson Csákópusztán: *„Nem Zoltán álljon itt előttünk, hanem szegény Sándorunk egyetlen fia, s ne azt nézzük: mit érdemel Zoltán, hanem azt, mivel tartozunk az ő egyetlen gyermeke iránt. Az ő szelleme vezéreljen bennünket, hogy eltalálhassuk az igazi utat, mely célunkhoz: Zoltán megjavulásához s lelki-testi jóvoltához vezet.”*⁴⁹ Az apa emlékének megőrzése és abszolút példaképként, mércéként, mérőöldköként való prezentálása tehát egyrészt a gyermeknevelés centrumában állt, másrészt a rokonok Zoltánról folytatott diskurzusát is alapvetően meghatározta.

Petőfi István 1858-tól a Szendrey Ignáccal közeli barátságban álló, Batthyány László csákópusztai uradalmát bérlő Geiszt Gáspár birtokának ispánja (1863-tól tiszttartója, 1864-től már jószágigazgatója) volt. Miután Petőfi Zoltán 1864 tavaszán több ízben kijelentette, hogy „neki legnagyobb kedve a gazdászathoz volna”, a család úgy vélte, hogy továbbtanulásának legmegfelelőbb helyszíne az óvári gazdasági intézet lenne, ahol azonban az volt a felvétel előfeltétele, hogy a jelentkező előtte egy évet praktizáljon valahol. Szendrey Ignác tanácsa volt, hogy unokája Csákópusztán, Petőfi Istvánnál töltsen el ezt a gyakornoki évet. Így is történt, a fiú 1864. augusztus 21-én már innen tudósította édesanyját a munka megkezdéséről:

⁴⁸ OSZK Kt. VII/202.

⁴⁹ OSZK Kt. VII/40.

„Elkezdtem már gazda tisztí hivatalomat. 16-án és 15-én a birkákat nyírták, énnekem kellett vigyázni; a ki egy bárányt megnyírt, annak egy czédulát adtam (mert czédula szerint kapnak fizetést) s ha egy birkát megvágta, mi nyírásakor gyakran megtörténik, akkor a sebet kék köves vízzel bekentem, hogy a seb hamar száradjon. — Másnap egész zöld volt a víztől kezem. — A gyerekeket is kik a szét hullott gyapjút szedték, nekem kellett dologra serkenteni. — Sokat kellett nagyon lármázni. — Este aztán a napi eredményt papírra írva kellett átadni Pista bácsinak, kinek, a parasztok fölötti dictátori hatalma, Kelemennek igen tetszik.

Midőn a nyírást elvégezték, a cséplő gépnél az egyik ispánt helyettesítém, ha annak máshol dolga volt. Most is cséplő gépnél vagyok, csudálom nagyon hogy e levelet birom irni még, s nem olvadtam el mint a vaj, vagy az a tyúkszem flastrom melyet éppen most tettem lábamra, mert már igen fáj tyúkszemem. De Pista bácsi mondása szerint már paraszt leszek nem soká, s ki fogom a nap hevét állni ép úgy mint a nagy hideget.”⁵⁰

A LEVÉLÍRÁS MINT AZ ANYAI INTELMEK TEREPE

A csáki gazdasági gyakornokság során hamar megszületett Petőfi Zoltánban a döntés, hogy a pesti piarista gimnáziumban megszakadó tanulmányait mégis tovább szeretné folytatni. 1864. szeptember 19-én kelt levelében azt írta édesanyjának, hogy elhatározta, befejezi az iskolákat, és vissza szeretne menni Pestre. Szendrey Júlia féltette a fiát attól, hogy „Pestre feljőve, szokott korhelykedéseit és rendetlenkedéseit folytathassa,” a család ugyanis a piarista gimnázium hatodik osztályában történő bukást a pesti barátok negatív hatásának tulajdonította, és a vidéki tanítatásban látta Zoltán jövőjét. Ezért tanulmányainak következő állomása Szarvas lett. Benka Gyula, Zoltán egyik szarvasi tanárának visszaemlékezése szerint a család azért éppen Szarvast választotta Zoltán továbbtanulásának helyszínéül, mert Petőfi István baráti kapcsolatot ápolt a szarvasi tanárokkal, akik közül többen Petőfi Sándor egykori iskolatársai voltak.

Petőfi Zoltán az 1864/65-ös tanévre a szarvasi gimnázium hatodik osztályába „osztályismétlőül” lett felvéve, mivel „nem kielégítő bizonyítvánnyal jött,” vagyis a görög nyelvtanból kapott elégtelen minősítés következtében.⁵¹ „Osztálytanára” Lányi Gusztáv lett. Az első szarvasi esztendőről 1865. június

⁵⁰ PIM Kt. V. 638/2.

⁵¹ PIM Kt. V. 4559/160/7.

30-án kiállított bizonyítványa szerint minden tárgyból kitűnő lett.⁵² A következő évben azonban romlott a teljesítménye, és be sem fejezte a tanévet. A bizonyítványához fűzött megjegyzés szerint „*tanulmányaiban annyi előmenetelt tett, mennyit egy nem tehetségtelen ifjunál a tanórákban figyelmeztetés megállapíthat, különben komoly szorgalmat és kötelességérzést nem tanusítván; erkölcsi tekintetben a könnyelműségnek és önuralom hiányának aggasztó jeleit adá. — Mikre nézve több ízben komolyan s f. é. ápr. 19-én véglegesen megintetvén, ő ugyancsak apr. 21-én reggel engedelem nélkül iskolánktól tovább állott.*”⁵³

Ezen előzmények következményeként értelmezhető, hogy Szendrey Júlia többnyire anyai feddésekkal átitatott, korholó hangvételű, különböző intelmekkel teli leveleket írt fiának. Úgy gondolta, Zoltán iskolai kudarcait az okozta, hogy rossz társaságba keveredett és könnyen befolyásolhatóvá vált. A fiú gyakran hangoztatott, de általában meghiúsulni látszó javulási szándékával kapcsolatban folyamatosan a remény és a lemondás között ingadozott. 1866. augusztus 21-én ezt írta: „*Örömet elfeledném és megbocsátanám a multat, ha látnám jövő viseletedből, hogy komoly szándékod és igyekezeted jóvá tenni a szomorú múlt tévedéseit és hibáit. Sokat enyhítene száladomra méltó helyzetemen, s vigaszt nyújthatna rideg napjaimban.*”⁵⁴

Szarvas elhagyása után Petőfi Zoltán néhány hónapig Nagykőrösön tanult, ám itt sem érezte jól magát, így 1866 őszén már az volt a terv, hogy Szegeden folytatja tanulmányait. Szendrey Júlia 1866. október 20-án bizakodó és buzdító hangnemben írt fiának: „*Viselheted ugyan ott is rosszul magadat, de ha az isten végre meghozza eszedet, s átlátod, hogy ha tanulsz, magadnak tanulsz, te veszed hasznát, ott elég alkalmad lesz javadra fordítani a tanulás óráit, mert általánosan azt mondják, a szegedi gymnasium legjobb a vidékiek között. Csak rajtad áll tehát, hogy legyőzve eddigi hanyagságodat és könnyelműségedet, magadra nézve üdvösebben, ránk nézve pedig öröndetesebben töltsd ottani életedet. — Mint hallom, Szegeden is uralkodik a kolera. Hiszem ugyan, hogy addig meg nem kezdik az iskolákat, míg teljesen meg nem szűnt a járvány, hanem azért az istenért óvakodjál azután is, mindenkifölött a meghűléstől és mértéktelenségtől, valamint rendetlen és könnyelmű életmódtól, nehogy ez irtóztató, iszonyt gerjesztő nyavalya martalékává tedd magadat!*”⁵⁵

⁵² PIM Kt. V. 4559/160/7.

⁵³ PIM Kt. V. 4559/160/8.

⁵⁴ OSZK Kt. VII/234.

⁵⁵ OSZK Kt. VII/234.

Az anyai aggodás mögött súlyos és egészen friss trauma állt: a levél írása előtt másfél hónappal, 1866. szeptember 10-én a kolerajárvány áldozata lett Szendrey Mária. A huszonnyolc éves, háromgyerekes fiatalasszony tragikus hirtelenséggel, pár óra leforgása alatt bekövetkező halála az egész családot megrázta.⁵⁶ Szendrey Júlia számára különösen fájdalmas lehetett húgának elvesztése, akivel érzelmileg nagyon közel álltak egymáshoz. Ennek tapasztalata is ott munkálkodhatott a fentebbi levél zárómondataiban megfogalmazott anyai tanácsok mögött: *„A mit ránk mér a sors, el kell viselni, s ha leroskadunk a csapások alatt, nem érzelmeink mélységéről, csak gyöngeségünkről tanúskodunk. Isten veled! Légy jó és okos, ne terheld szívemet több bánattal, mint a mennyi úgy is nyomja már.”*⁵⁷

PEST-BUDA VÁROSI TEREI A LEVELEZÉSBEN

Szendrey Júlia és Petőfi Zoltán levelezésében gyakran megjelennek mind a vidéki, mind a városi tér különböző reprezentációi. A korabeli Pest-Buda ikonikus társadalmi terei közül a színház, a városi park (különösen a Városliget) és a lóversenypálya jelenik meg leginkább hangsúlyosan a szövegekben. Szendrey Júlia 1863. augusztus 21-én tudósította fiát egy színházi incidensről: *„Mizseyék egy hétig Füreden voltak s az alatt én jártam a színházba az ő helyökre. Ők ugyan mind a két zártszéket ide adták, hogy a gyerekeket is vihessem, de mikor legelőször a kis Árpádot elvittem magammal, hát már akkor Gubáné elfoglalta az egyik széket, minek következtében kénytelen voltam egy gyermekjegyet váltani, s aztán többet nem is mertem őket magammal vinni. Mizseyék nagyon haragudtak rá, mikor elmondtam nekik, de azért csak a szegény gyerekek bánták meg.”*⁵⁸ Szendrey Júlia jó viszonyt ápolt az operaénekes Mizsei Máriával, akinek édesapja, dr. Mizsei Endre a Nemzeti Színház orvosa volt egy negyedszázadon keresztül. Mária 1859-ben lépett fel először a Nemzeti Színházban a *Rigolett*ban, Gilda szerepében. Merina Maria néven Saluzzóban, Milánóban és Genovában is énekelt. Magyarországon főként Mizsei Mari néven volt ismert. Szendrey Mária is levelezett vele, Szendrey Júlia pedig neki címezte egyik *Népdal* című, nótajelzéssel is ellátott versét.⁵⁹ A „Mizseyék” által kölcsön-

⁵⁶ Petőfi Zoltánt Horvát Attila értesítette a tragikus hírről: GYIMESI 2019. 162.

⁵⁷ OSZK Kt. VII/234.

⁵⁸ OSZK Kt. VII/234.

⁵⁹ SZENDREY 2018: 80.

adott két zártszék okozta incidens felhívja a figyelmet arra, hogy a család árérzékenysége miatt a színház iránti kifejezett rajongása ellenére is csak visszafogottan élhetett ezzel a kedvteléssel. Ezt sejteti Horvát Attila 1866. március 26-ai levele is, amelyben ezt írta féltestvérének Giacomo Meyerbeer *Az afrikai nő* című operájával kapcsolatban: „Az Afrikai nő még egyre felemelt helyárrakkal adatik, mihelyest el fognak mulni a felemelt árak mi is elmegyünk.”⁶⁰ Az óriási sajtófigyelemmel kísért előadás megtekintését ekkor már másfél hónapja várták: Attila 1866. február 10-én írt először a darabról Zoltánnak, kiemelve azt, hogy az első hét előadásra már le vannak foglalva a jegyek, és személyes ismerősük, Szigligeti Aranka is játszani fog benne.⁶¹

A korszakban a városi kultúra szerves részét képezték a lóversenyek, a „futtatások” is. A lóversenypálya társadalmi térként erőteljes szimbolikus jelentéssel bírt, afféle „zöld színpadként” funkcionált. Ahogyan Bacher-Tuli Andrea kiemelte, a versenypálya mindazokkal a társas reprezentációs funkciókkal bírt, mint a hagyományos színház, „hűen tükrözte az egyén társadalomban elfoglalt vagy elfoglalni óhajtott helyét.”⁶² A versenypálya nézőtere kategóriákra volt bontva: nagytribünre, kistribünre és állóhelyre.⁶³ Ez egyben három különböző társadalmi réteget jelentett, amelyek térhasználatát a belépőjegyek szabályozták, ez tette lehetővé elkülönülésüket. A korabeli sajtó részletesen tudósított a versenyeredményekről. Pest első lóversenypályája 1826 és 1879 között a mai Üllői és Soroksári út közti területen, a Gubacsi dűlőn volt. Közismert, hogy Széchenyi a modernizáció eszközét, a nemzet felemelésének lehetőségét látta a lóversenyben, a futtatások társaséleti funkcióját tartotta szem előtt, tehát a sport önmagán túlmutató, közhasznú jellegét.⁶⁴ Munkálkodásának köszönhetően 1827-ben megtartották az első hivatalos versenyt, s innentől kezdve a pesti társasélet szerves részét képezték a futtatások. Jelentőségüket mutatja az is, hogy 1853-ban a lejáró pályabérleti szerződés 15 éves meghosszabbítását maga a városi tanács ajánlotta fel az egyletnek. Petőfi Zoltán 1863. június 11-én számolt be édesanyjának első lóverseny-élményéről, amelyet nagybátyjával együtt élt át:

⁶⁰ GYIMESI 2019. 155.

⁶¹ Uo. 154.

⁶² BACHER-TULI 2012. 13.

⁶³ BACHER-TULI 2012. 12.

⁶⁴ BACHER-TULI 2012. 7.

„Pista bácsi 6ik – 9ig reggel Pesten volt. Elmentem vele a második lófuttatásra, mit mivel még soha sem láttam a legnagyobb érdeklődéssel néztem. Futtatás előtt különösen a műsorozatot áruló fiúk mulattattak vékony s vastag hangon kiáltozva: uraim tessék program proderam!! Tessék 10 krajcár. Ez anélkül különösebben vette ki magát, mivel voltak vagy 10–15-en s ezen különös hangversenyen nem csak az urak, de még magok a programot áruló fiúk is nevettek.

A futtatás igen szép volt; mezei gazdák is futottak kik közül egynek lova meg is sántult miért is gazdája mérgében fülinél fogva rángatta el a pálya-térről.⁶⁵ Ugyanebben írt arról is, hogy másnap a Zrínyi kávéházban találkozott nagybátyjával, majd „egy papir kereskedésbe menvén minden félét vásároltunk.” Az élete jelentős részét vidéken töltő Petőfi István tehát otthonosan mozgott Pest-Buda városi tereiben is.

A Hársfa és a Király utca sarkán élő családtagok rendszeresen látogatták a közeli Városligetet is. „A gyerekek meg vannak az ő szokott állapotjukban. Párszor a városligetbe vittem őket; különben bizony szegények többnyire itthon vannak.” — írta Szendrey Júlia 1862. augusztus 15-én Petőfi Zoltánnak. Ez a megjegyzés a gyermekek levelezésével összhangban arra utal, hogy hétköznapiakon rendszerint az édesanya vitte sétálni a gyermekeket. Az apát ünnepnapok alkalmával említették meg a séták kísérőjeként. 1865. május 12-én Horvát Attila Petőfi Zoltánnak írott levelében május elsejét mint a Városligetben ünnepelt napot említette meg: „Az eső nálunk is csak ritkán jön elő, máj 1 se jén egy kis eső esett és leverte a portengert a városligetben, apával elmentünk oda sétálni, s jeges kávé meleg kávé s chokoládéztunk.”⁶⁶

A korszakban a Szent István-napi mulatságok hagyományos helyszínének is a Városliget számított.⁶⁷ Az 1860-as években itt ünnepeltek a Szendrey–Horvát család tagjai is. Szent István középkori eredetű és a XVIII. század végén újjáélesztett ünnepét 1819-ben intézményesítette József nádor, aki a körmenet szabályainak rögzítése mellett a felsőbb társadalmi rétegek számára a személyes részvételt is előírta.⁶⁸ Noha augusztus 20-a 1848-ig elsősorban csak pest-budaiakat vonzó egyházi esemény maradt, 1848/1849 örökségének tekinthető, hogy később országos méretű nemzeti emléknappá alakult át.⁶⁹ A szabadság-

⁶⁵ OSZK Kt. VII/132.

⁶⁶ GYIMESI 2019. 139.

⁶⁷ MAGYAR 2008. 144.

⁶⁸ GYÁNI 2002. 570.

⁶⁹ Uo. 570–571.

harc leverését követően a független magyar állam szimbólumának tekintett Szent István-napot nem lehetett megünnepelni. Az abszolutizmus bevezetése utáni első nyilvános ünneplést 1860-ban tartották, amikor felekezetre való tekintet nélkül önkényuralom-ellenes nemzeti ünnepévé vált a nap, amely ezzel együtt elindult a laicizálódás útján.⁷⁰ A következő időszakban augusztus 20-a nemcsak egyházi és nemzeti szempontból fontos ünnepet, hanem látványos, szórakoztató népiünnepélt is jelentett. Szendrey Júlia 1863-ban az augusztus 20-i ünnep másnapján tudósította fiát, Petőfi Zoltánt a Városligetben töltött napról, amely csalódást okozott neki: „*Mi hál’ istennek elég jól vagyunk; ten- nap, mint Sz. István napján mindnyájan a városligetbe mentünk mulatni, de ugyancsak felsültünk, mert öt órai ácsorgásunkat egy szörnyű desperatus tűzi- játék fejezte be; de egy olyan rossz, a melyet még soha sem láttunk. Rettenetes elégedetlenséggel jöttünk haza, sajnálván a 2 forintot a mennyibe ez az unalom került.*”⁷¹

A sokak által kedvelt és látványos szórakozásnak számító tűzijátékok hely- színe már a reformkorban is a Városliget volt, ide sereglettek azok, akik látni kívánták a bécsi Anton Stuver, a „szabadalmazott bécsi tűzmester” látványos, a korabeli lapok által is reklámozott tűzijátékait.⁷² Szendrey Júlia idézett levél- részlete mellett Horvát Attila is megírhatta az élvezhetetlen tűzijáték tapasztá- latát féltestvérének, de ennek kézírata nem maradt fenn. Petőfi Zoltán Csákó- pusztáról így reagált a pesti családtagoknak: „*Olvastam kedves Anyám, leve- ledben, hogy megjártátok a sz. István napi mulatsággal, sajnállok az igaz emi- att, de megvalva az igazat, én bizon, ki itt pusztán nem látok semmit, megelé- gedtem volna olyan miserablis tűzi játékkal is mint magyarázza Attila a tűzi- játékot; mert bizon itt a sz. István nap meglehetősen unalmasan folyt le.*”⁷³

Petőfi Zoltán leveleiben éles kontrasztot hozott létre speciális helyzete: mi- közben városi fiúként nőtt fel, az 1860-as években iskolaváltásai következtében jórészt vidéken kellett mozognia. Bár féltestvéreinek színes tudósításokat kül- dött mind a csákópusztai, mind a szarvasi életről, édesanyjának írt levelei azt sejtetik, hogy a családjától és Pest-Budától való elszakíttóságot egyaránt bün- tetésként élte meg.

⁷⁰ KÓSA 2006. 374.

⁷¹ OSZK Kt. VII/234.

⁷² MAGYAR 2008. 197; ZOLTÁN 1975. 95.

⁷³ OSZK Kt. VII/132.

KONKLÚZIÓK

Szendrey Júlia és Petőfi Zoltán levelezése egyszerre tipikus és atipikus mind a szülő-gyermek kapcsolat korabeli narratíváinak tekintetében, mind Pest-Buda térreprezentációinak szempontjából. A család helyzetét óhatatlanul egyedivé tette a hiányzó édesapa alakja — nemcsak az 1860-as években egyre inkább kibontakozó Petőfi-kultusz specialitása, hanem a Zoltán életútját megnehezítő problémák típusai, valamint a rokonok ehhez fűződő megoldási stratégiái és nevelési elvei miatt is. Noha a családtagokat a különlegesség aurája veszi körül, a feltárt források alapján számos tekintetben teljes mértékben tipikus polgároknak tekinthetők — nem származásukat, hanem mindenekelőtt életmódjukat és világméjük, értékrendjük tekintve. A négy gyermeket nevelő, cselédgondokkal küzdő, sok aggodalmat okozó kamaszfiát leveleiben rendszeresen korholó és tanácsokkal ellátó anya alakja mögött ritkán villan fel Szendrey Júlia más forrásokból ismert arca. Petőfi Zoltánnal folytatott levelezése nem a költő, író és Andersen-fordító, az önálló alkotóként is elismert különleges nő képét tárja elé, hanem a hétköznapi gondok sokaságával szembesülő pesti polgárasszonyét, aki olykor mai szemmel megdöbbenőnek tűnő keménységgel próbálta jó irányba terelni első házasságából született fia életútját. Hétköznapi anyaként látjuk a korabeli Pest-Buda városi tereiben is a második házasságából származó gyermekek társaságában. Leveleiben azonban még így is ötvöződnek a tipikus és az atipikus elemek. Elegendő a tanulásra, szorgalomra és a kimért sors elfogadására ösztönző anyai sorok alatt olvasható *Júlia* aláírásra gondolni, amely finoman sejteti, hogy a levél írója még az anyaszerep keretei között is megtartotta önálló identitását.

RÖVIDÍTÉSEK

OSZK Kt. = Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár

PIM Kt. = Petőfi Irodalmi Múzeum, Kézirattár

KÉZIRATTÁRI FORRÁSOK

OSZK Kt. VII/40. Szendrey Júlia levelei Petőfi Istvánhoz.

OSZK Kt. VII/132. Petőfi Zoltán levelei Szendrey Júliához.

OSZK Kt. VII/202. Petőfi István levelei Szendrey Júliához.

OSZK Kt. VII/234. Szendrey Júlia levelei Petőfi Zoltánhoz.

PIM Kt. V. 638/1–8. Petőfi Zoltán levelei Szendrey Júliához.

PIM Kt. V. 4559/160/1–16. Petőfi Zoltán iskolai tanulmányaira vonatkozó dokumentumok

NYOMTATOTT FORRÁSOK

TIPRAY 1861 = TIPRAY A. Julian: Legujabb és legteljesb pesti magyar-német házi titoknok, vagyis levelezőkönyv és házi ügyvéd. Kilián György, Pest, 1861.

VAJDA 1861 = Vajda János: Hölgyek titkára vagyis legujabb levelezőkönyv nők számára. Heckenast Gusztáv, Pest, 1861.

FELHASZNÁLT IRODALOM

BACHER-TULI 2012 = BACHER-TULI Andrea: „A zöld színpad.” PhD-disszertáció. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest, 2012.

BROOMHALL – VAN GENT 2009 = BROOMHALL, Susan – VAN GENT, Jacqueline: Corresponding Affections: Emotional Exchange Among Siblings in the Nassau Family. = *Journal of Family History* 34 (2009) 2. sz. 143–165.

DAYBELL 2006 = DAYBELL, James: *Women Letter-Writers in Tudor England*. Oxford University Press, Oxford–New York, 2006.

DÉRI 1909 = DÉRI Gyula: Petőfi Zoltán. Kunossy, Szilágyi és társa Könyvkiadóvállalat, Budapest, 1909. (Petőfi-könyvtár XV.)

FERCSIK – RAÁTZ 2009 = FERCSIK Erzsébet – RAÁTZ Judit: Keresztnevek enciklopédiája. A leggyakoribb női és férfinevek. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2009.

FŐNAGY 2013 = FŐNAGY Zoltán: Levelezés a 19. századi Magyarországon. = *Történelmi Szemle* 55 (2013) 4. sz. 619–637.

GOLDGAR 1995 = GOLDGAR, Anne: *Impolite Learning. Conduct and Community in the Republic of Letters, 1680–1750*. Yale University Press, New Haven, CT and London, 1995.

GYÁNI 2002 = GYÁNI Gábor: Kommemoratív emlékezet és történelmi igazolás. Szent István és az államalapítás. Szerk.: Veszprémy László. Osiris Kiadó, Budapest, 2002. (Nemzet és emlékezet)

GYÁNI 2015 = GYÁNI Gábor: A levelezés mint a polgárosodás tünete. = *Szorosadtól Rijekáig. Tanulmányok Bósze Sándor emlékére*. Szerk.: Mayer László – Tilcsik György. Magyar Levéltárosok Egyesülete – Megyei és Városi Levéltárak Vezetőinek Tanácsa, Budapest, 2015. 185–192. (Magyar Levéltárosok Egyesülete Kiadványai, 14.)

GYIMESI 2019 = GYIMESI Emese: *Gyermekezzemmel Szendrey Júlia családjában*. Szendrey Júlia, Petőfi Zoltán, Horvát Attila, Árpád és Ilona gyermekkori levelei, versei és játékai 1840–1870. Szerzői kiadás, Budapest, 2019. (Magyar családtörténetek: Források 2.)

IRÁNYI 1964 = IRÁNYI István: Petőfi Zoltán életpályája, különös tekintettel Békés megyei, szarvasi éveire. Szarvasi község Tanácsa, Szarvas, 1964.

IRÁNYI 1980 = IRÁNYI István: Petőfi István. A költő öccsének pályafutása és alakja az irodalmi források és a szájhagyomány megvilágításában. A Békés megyei Tanács Művelődésügyi Osztálya, Békéscsaba, 1980.

KERÉNYI 2008 = KERÉNYI Ferenc: Petőfi Sándor élete és költészete: Kritikai életrajz. Osiris Kiadó, Budapest, 2008.

KÓSA 2006 = KÓSA László: A polgári társadalom korának művelődése I. = *Magyar művelődés-*

- történet. Szerk.: Kósa László. Osiris Kiadó, Budapest, 2006. (Osiris tankönyvek). 315–418.
- MAGYAR 2008 = MAGYAR Erzsébet: „Társalkodási kertek, promenádok, mulató- és népkertek”. A Habsburg monarchia közparkjai: magánkertek és városi parkok Buda-Pest társas életében (1870–1918). PhD-disszertáció. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest, 2008.
- PETHŐ 1984 = PETHŐ György: Közelről. Irodalmi forgatókönyv és dokumentumok Szendrey Júlia és Petőfi Zoltán életéből 1850–1870. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1984.
- PETŐFI 2022 = Petőfi Sándor összes prózai írása és levelezése. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta Szalisznyó Lilla, Zentai Mária. Osiris Kiadó, Budapest, 2022.
- SZENDREY 2018 = Szendrey Júlia összes verse. Sajtó alá rendezte, a jegyzeteket és az életrajzot írta Gyimesi Emese. Kortárs Kiadó, Budapest, 2018.
- SZILÁGYI 2007 = SZILÁGYI Márton: Petőfi Zoltán konfliktusos élete és halála. = Uő.: *Határpontok*. Ráció Kiadó, Budapest, 2007. 119–132.
- TOMSICS 2015 = TOMSICS Emőke: Budapest Atlantisza. A pesti Belváros átalakulása a 19. század végén. Városháza Kiadó, Budapest, 2015.
- ZOLTÁN 1975 = ZOLTÁN József: Népi szórakozások a reformkori Pest-Budán. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Budapest, 1975.

S U M M A R Y

EMESE GYIMESI

‘What fate levels on us, we must endure...’

Correspondence between Júlia Szendrey and Zoltán Petőfi

A significant part of the correspondence between Júlia Szendrey and Zoltán Petőfi is still unpublished. The importance of this batch of sources is not only that it comes from two most prominent members of a special mosaic family, but also that it provides an excellent opportunity to compare urban and rural environments in the 1860s, to examine the roles of mother and son, and to analyse issues at the intersection of family history and cult history. The aim of this study is to examine the mother’s and her son’s letter-writing practices and to analyse how the urban venues of contemporary Pest-Buda feature in their writings. The family became special, even unique, due to the figure of the absent father – partly because Petőfi’s cult was swiftly spreading in the 1860s, and partly because of the types of problems that hampered Zoltán’s life, as well as his relatives’ strategies and educational principles in dealing with those. Although the family possessed an air of exceptionality, our sources suggest that, in many respects, they were typical citizens – in terms not of their descent, but of their way of life, their worldview, and their values. The figure of Júlia Szendrey, a mother raising four children, faced with various issues regarding servants, and regularly writing letters and giving advice to her adolescent son (who in turn would cause her much anxiety), rarely coincides with the Júlia Szendrey known from other sources. Her letters to Zoltán Petőfi are not those of the poet, writer, and Andersen translator, not of an extraordinary woman also recognised as an independent artist, but of a bourgeois woman from Pest, who faced a multitude of everyday problems and tried, sometimes with a harshness that may seem shocking to us today, to turn the life of the son born of her first marriage in the right direction.